

V. FEJEZET.

Az iskola belső élete.

A szervezet, módszer, nevelés, fegyelmezés. Érdekes megjegyzések a „Matrix“-ból. A tanulókorukban elhalt diákok. Az öltözet. A tandíj. A tantárgyak, tankönyvek és órarend.

Az iskola szervezete és módszere. A „Schola Rivulina“ szervezete megegyezik a többi hazai református főiskolák szervezetével. A „Schola Rivulina“ anya-iskolájának Debrecent tekinthetjük, mert az iskolai törvények nagyon sok pontja azonos. Azonban nagy hatása volt reá a pataki, váradi, kolozsvári, nagyenyedi főiskolának is. Mert minden rector annak a főiskolának rendszerét követte, amelyikből kikerült.

A nagybányai református főiskolának egy rectora volt és kivüle az alsóbb osztályokban a köztanítók (publici praeceptores) tanítottak. Rendesen három tanító volt a rectoron kívül. 1688-ban a rectorot beleszámítva öt tanítót tartott a város. Itt is meg voltak az ifjuság által megválasztott senior és a többi tisztviselők. A városi hatóságnak és az egyház két papjának is beleszólása volt az iskola ügyeibe. Az iskolának volt három alsó osztálya és három felső. A három alsó osztály megfelelt a triviális iskolának, a felsőbb osztályokról kapta az iskola a főiskola nevet.

A módszer. Az iskola rendjét, módszerét, az iskolai törvények szabták meg. A „De ordinariis exercitiis . . .“ című törvény elrendeli VIII. és IX. cikkelyében, hogy hónaponként declamatiókat tartsanak gondnokok és censo-

rok jelenlétében. Minden évben két vizsgálat legyen, az első husvét előtt való héten, a másik szeptember utolsó napjain.

A „Tanulóknak igazgatásokról“ szóló törvény I. pontja elrendeli, hogy a tanítók nyájasan bánjanak a gyermekekkel. Az engedetleneket vesszővel és ne bottal fenyítsék.

A „De docentibus et praeceptoribus classicis“ című törvény III. pontja elrendeli, hogy durvaság és kegyetlenség nélkül bánjanak az ifjakkal, a rosszakat zárják ki az iskolából. – A törvény „De classibus in genere“ című fejezetének II. pontja elrendeli, hogy a latin nyelvet örökösen gyakorolják; a magyar nyelv használatát csak ott engedik meg, ahol a szükség követeli. (III.) Az osztályokban a mindennapi-, hetenkénti ismétlés virágozzék. (IV.) Egyes heteken szavalatokat tartsanak és azt a tanító és mások bírálják meg. A törvény „De libellis et methodo docendi“ II. fejezete elrendeli hogy a tanulók a gyakorlatokat könyvbe írják. – (III.) Ne csak az iskolában tanuljanak, hanem a tanítóknak legyen gondja a házi gyakorlatokra is, főleg az írásra és az egyik nyelvről a másikra való fordítást ők maguk készítsék. – (IV.) A tanulók örökösen versenyezzenek egymással a helyért és más jogért.

A nevelés. „A Deákokról“ című törvény szerint (I.) az ifju kézzel kötelezi magát az iskola előljárói és a rector iránti engedelmességre. – (II.) Feddhetetlen életet éljen. – (IV.) Aki a könyörgésen való megjelenést ok nélkül elmulasztja, 1–1 pénzt fizet. – (V.) A templomba és temetésre menetkor illedelmesen viselkedjék. Először megintik, másodszor 6 pénzt fizet, harmadizben degradálják. (VIII.) Fegyverrel ne járjon, vért ne ontson, A büntetés az iskolából való kivetés. – (IX.) Ha a deákot valamely polgár megbántotta, jelentse a városi hatóságnak. – (X.) Tilos a bosszuállás, rágalmazás, csufolódás, lopás. E bűnök büntetése verés és kidobás. – (XI.) A diákok a rectort ne sértsék meg. – (XII.) Akik vacsorára hivatván tíz óra után mennek vissza az iskolába, először 12, másodszor 24 pénzt fizetnek, harmadszor kizáratnak.

– (XIII.) Az ebédet és vacsorát asztali áldással kezdjék és hálaadással végezzék. — (XIV.) Ne részegeskedjenek. Először 12, másodsor 24 pénz a büntetés, harmadszor kizárás. (XV.) Akik az iskolát bepiszkolják 6 pénzt fizetnek. — (XVI.) Tilos az iskola kerítésének áthágása, az épületek, eszközök rongálása. Első büntetés 24 pénz, második kidobás és kártérítés. — (XVII.) Gyümölcsöt ne lopjanak. — (XVIII.) Aki a templom cintermébe és a temetőbe lovat, vagy más marhát visz, 50 pénzt fizet, másodsor elkobozzák a marhát. — (XIX.) Az iskolában 3 pénz terhe alatt tilos a dohányzás. — (XX.) Játéokra kimenvén tilos nyíllal, tegezzel, puskákkal küzdeni, hanem laptával vagy tekével játszodjanak. A játék rendes idején kívül tilos játszani. (XXI.) A kártyázást, kockajátékot, tulságos zenét, táncot tiltja 3 pénz büntetés alatt. — (XXII.) Hiába ne esküdjenek, szitkozódjanak, fajtalan éneket ne énekeljenek. A büntetés a kizárás. — (XXIII.) A rector engedélye nélkül tilos a városból kimenni. — (XXV.) A városiakat eltiltják az iskola szükségtelen látogatásától. — (XXVI.) A cantatiókból gyűlt pénzt a rector osztja el a diákok közt. — (XXIX.) Az iskolától elbucsuzó diákok puskaropogás és dobolás nélkül kísérik ki. Ugyanez tilos az iskolában is. — (XXX.) A diákok a tiszántuli superintendia és az esperes currenseit gyorsan vigyék el. — (XXXI.) Tilos a rector engedelmé nélkül tanítványt vállalni.

„De ordinariis exercitiis studiosorum et puerorum“ törvény előírja az órarendet s meghatározza a vizsgák idejét.

„A Tanulóknak igazgatásokról“ szóló törvény a tanítók kötelességéül tűzi ki, hogy nyájasan bánjanak a gyerekekkel. — IV. Tilos puskaport vinni az iskolába és „kolts puská“-val járni. — Osztályok szerint járjanak kántálni, hogy ne zavarják a városiakat. — VI. Kimenvén esztendőnként mulatságra és seprü csinálásra a dobot és zászlót ne vigyék ki.¹

¹ Marosvásárhelyt is szokásban volt a tavaszi napokon hetenként szerda és szombat d. u. a mezőre játszani kimenni, katonák módjára, rendben, páronként, felváltva ének- és dobszó mellett zászlókkal; minden osztálynak volt zászlója. Ez 1848-ig megvolt Marosvásárhelyen. *Konez József*: A marosv. koll. tört. 162. l.

Az 1651. évi törvények a vallásosságról és a jó magaviseletről intézkednek. „De studiosis“ I. Tiszteljék a rectort. – V. Tilos a zavargás. A bűnöst kivetik az iskolából. – VI. Egymást szeressék. – VII. Tilos a kimaradás. Aki először marad ki, az egy hétig oeconomicus lesz. Éjjel 12 óra után senkit se eresztenek be az iskolába. – X. Tilos a csúf beszéd, lárma, éneklés, erkölcstelenség.

Az 1651-iki törvény „Poenae transgressorum“ című fejezetében megszabja minden vétségnek a büntetését.

A törvény végén van a „De dependentia scholae“ fejezet. Amint az iskola polgárai a rectortól függnék, úgy az egész iskola a városi tanácstól függ, mint patronustól. A tanács beleegyezése nélkül nem szabad változtatni a törvényeken. A rectorok alkalmazkodjanak a törvényekhez. Ha valamely dolgot a rector nem tudna eligazítani a törvények szerint, bizza a városi hatóságra.

Fegyelmezés. Összesen 42 tanulót csaptak ki az iskolából. Ezek közül „virgis caesus eiectus est“ *Michael Bagosi* inobediens 1636-ban, *Stephanus Debreczeni* „virgis caesus ignominiose expulsus urbe“ 1639-ben, „*Michael Szigethi* ignominiose egressus est et caesus“ 1644-ben, „*Martinus Gyarmathi* profecto caesus virgis“ 1660-ban és végre „*Andreas Gyarmathi* ignominiose eiectus caesus est“ 1660-ban.

„*Franciscus Parkasfalvi* ignominiosum exitum habuit propter nequitiam foeminarum“, *Mándi Tamás*, *Ujlaki Miklós*, *Miskolczi György* ugyanebbe a hibába esett.

Az album 12 tanulót nevez hitványnak (furfifer).

A deákok neve mellé irt *érdekes megjegyzések a „Matrix“-ból*: „*Nicolaus Hodászy* Debrecinum migravit, illinc tandem pro rectore a magnifico Davido Zolyomi ductus.“ – „*Johannes Nemes* sacrae caesaris regiaeque maiestatis tricesimator factus.“ – „*Matthias Kálnai* obediens, sine oratione discessit, ingratus fucus.“ – „*Michael Gyügyei* matrimonium contraxit Dobravicaei.“ – „*Johannes Perneszi* matrimonium contraxit.“ – „*Thomas*

Diaki Mediomontem ductus ad dirigendas habenas scholae 1637.“ – „*Paulus Dobozi* duxit uxorem ex platea rák 1642.“ – „*Caspar Nagy* uxorem duxit ex platea Rák 1642. XI.–.“ – „*Andreas Küküllővári* nullius valoris fuit, ut furcifer noluit discere et ita sibi acquisivit rectoriam.“ – „*Johannes Rivulinus* eiectus, az meghazutta magát az furcifer.“ – „*Tobias Lipschensis* ductus ad paedagogiam Kővarinum anno 1648.“ – *Ferenczi Istvánt* 1649-ben magyarosan irták be az albumba. -- „*Thomas Galambfalvi* uxorem duxit“ 1653-ban. – „*Thomas Solymosi* eiectus, exturbator“ 1654-ben. – „*Stephanus Enyedi* discessit, ut nequam“ 1658-ban. – „*Michael Szaniszlai* contumax, negligens, canistro quaesivit rectoriam“ 1660-ban. – „*Petrus Majtini* emissus, ut vini bibax inobediens“ 1660-ban. – „*Stephanus Szőlőskei* venit in bellum“ 1671-ben. – „*Georgius Szabadszállási* apostata factus“ 1685-ben. – „*Stephanus Sz. Györgyi* nolens se legibus subiicere, dimissus absque commendaticiiis“ 1698-ban. – „*Daniel Borosnyai* . . . Quia sterilis avena erat, dimissus est“ 1702-ben. – „*Stephanus Vasárhellyi* (1710. után) . . . ductus rectoratum Mezeinum, ibidemque Tibiscum ingurgitatus.“ – „*Petrus K. Vásárhellyi*, A pályinkába fult.“ 1723-ban.

Tanulókörökben meghaltak: Debreczeni rector idejében „*Martinus Gyarmathi* obdormivit in Christo.“ – „*Petrus Geőzei* die 17. Augusti 1637. morte obiit.“ – „*Matthias Ujfalvi* 27. Octobris 1638. mortuus.“ – „*Samuel Ujhelyi* obdormivit in Christo 1645.“ – „*Daniel Zilahi* excessit e vivis 1660.“ – „*Johannes Váradi* solvit debitum naturae 1660.“ – „*Michael Gyarmathi* placide obdormivit in Christo 1660.“ – „*Martinus Varallyai* anno 1664. die 7. Septembris mortuus.“ – „*Thomas P. Leszfalvi* satisfecit honeste anno 1667., profectus Patakinum in Christo occubuit.“ – „*Balthasar Kibédi* obiit 1681.“ – „*Paulus P. Decsei* obiit in domino 1694. IV. 11.“

Az öltözet. „A tanulókról“ című törvény VI. és VII. pontja írja elő, hogy mindenki köntöse a rendes szokás

szerint való legyen és tisztességes, haja se fodorított, se hosszú ne legyen. Senki se menjen ki toga nélkül az iskolából a templomba vagy a városba. A nagybányai diákok kardot is viseltek. Bizonyítja ezt Bessenyei András deák esete.

„1658. Die 1. Junii. Habita congregatione amplissimi senatus et totius communitatis, conclusiones factae; a partialis, egy *Bessenyei András* nevű gonosztevő deáknak fogságán indigne megindulván (:aki ezelőtt egy néhány héttel egy estve kardoskodott, a vásárbíró *Némethi Ötvös Pált* rutul karjában megsebesítvén:) a böcsületes tanácscsal in litem decendáltak és ebbeli scholán tett violentiát (:a mint ők mondják:) el nem akarván az ecclesianak (:hogy már:) praerogativája és szabadsága ellen szenvedni; kivánságokat bizonyos punctumok szerint, cum annexa poena követek által proponáltak, melyek renddel így következnek . . . Másodszor, hogy kegyelmek azt a fogoly deákot in instanti az ő competens forumára, ugyanint a scholai törvény alá remittálja; ezt is kívánják ő kegyelmek.“¹

A diákok öltözetét meghatározza az 1699. évi krasznai synodus: „Végeztetett, . . . 2. Minden prédikátor, mester és deák hosszú ruhát viseljen.“

A tandíj. „Anno 1644. die prima Junii. Rivulini. Pro conformitate Didacticum schol. rium pro informatione puerorum annuatim exigere solentium, determinatum.

„1°. Logicam vel syntaxim Philippi repetentes solvit florenos 1 denarios 50.“

„2°. Grammatistae — — — 1 flor.“

„3°. Donatistae — — — 50 den.“

„4°. Abecedarii — — — 25 den.“

A tantárgyak. A „De studiosis“ című törvény II. pontja a logicát, görög nyelvet, theologiát említi a tantárgyak közül. A III. pont szerint, aki a deák nyelv

¹ Vár lt. III. sz. jkv. 23–26. l.

gyakorlására rendelt helyen magyarul mert beszélni, 1 pénz büntetést fizetett. Szent Dávid zsoltárait is tanulták énekelni.

A „De regimine studentium“ című törvény „De lectionibus et discipulis“ című fejezetének első pontja elrendeli, hogy a legalsó osztályban a tanító a gyermekeket a pontos olvasásra és írásra tanítsa az abc-és könyvből s a hittanból öt fejezetet magyarul. — II. A második osztályban Alstedius rudimentáját tanulják, a nyelvtan főszabályait, a vallástan alapelemeit előbb magyarul, azután latinul. Ügyeljenek a helyes kiejtésre. Hetenként legalább egy órában tanítsák a mennyiségtan elemeit. — III. A harmadik osztályban tanítsák az egész nyelvtant, hangtant (prosodia), szóelemzést (etimologia), syntaxist, amint boldogemlékü Alstedius tárgyalta nyelvtanában, a „Janua linguae latinae“-ből jó stylust és fogalmazást tanuljanak. Ezenfelül nagyobb latin hittant tanulnak, Cicero válogatott leveleit és a számtan elemeit bővebben gyakorolják. — IV. A felső osztályokban költészettant és szónoklattant kivéve más tárgyról nem szól a törvény.

Az 1629. év június 17-én tartott váradi közzsinat végzése a tiszántúli püspökségre: „Az iskolarektorok szorgalmasan tanítsanak és pedig régi szokás szerint először logicát, azután valamely szónokot magyarázzanak; 9 óraker közvizsgát tartsanak; ebéd után először valamely poeta magyaráztassék. Aki másképp tesz, hivatalától megfosztatik. A jelesebb iskolákban a kitűnő görög írók is, mint Homeros, Demosthenes, Plutarchos, Isokrates, Photilides, Pythagoras közórán magyaráztassanak. Az esperest az iskolai tanulókat is szorgalmasan megvizsgálja.“¹

A protestáns gymnasiumokban főtárgy volt a latin grammatica és rhetorica s a számtan elemei; a nagyobb iskolákban görög nyelv és irodalom, sőt héber nyelv is.²

¹ Molnár Aladár: id. mű. 319. l.

² Dr. Fináczy Ernő: A magyarorsz. középiskolák multja és jelene. 37. l.

A nagybányai iskolai törvények a héber nyelv tanításáról nem szólnak, de valószínű, hogy azt is tanították. A könyvtárban több héber könyv volt.

A tantárgyak közül a hittan volt az első. A nagyobb tanulók a heidelbergi kátét tanulták.

A bölcsellettudomány részeit: dialectikát (logica), physikát, metaphysikát, ethikát tanították. Aristoteles iratainak keresztyén szempontból való fejtegetése képezte a bölcsészeti oktatás tárgyát.¹

Tankönyvek. A XVI. s XVII. századi tudományos oktatásnak főcélja volt: a vallási eszmék és a classicismus elsajátítása. E korban a vallás lévén az uralkodó eszme, a többi tantárgyaknak jó sokáig külön kézi könyveik nem is voltak.²

Hogy Patakra a wittenbergi tanítási módot hozták be, mutatja Melancthon Fülöp tankönyveinek használata is. Nagybányán is használták Melancthon könyveit, a könyvtárban sok műve meg volt. Az egész tanításban annyira uralkodott Keckermann Heidebergből hozták be, hol könyveiből s főleg logikájából tanultak. A sárospataki református főiskolából Tolnai Dáli János rector küszöbölte ki az arisztotelesi bölcséletet s az arra épített Keckermann-féle logikát, melyet Heidebergből beszármazva, negyven év óta tanítottak Patakon.³ Legelterjedtebb volt Joannes de Sacrobusco számtana. Csillagászatant ugyanennek „De sphaera” című művéből tanultak. Nagybányán is megvolt a könyvtárban.⁴

Az Album Memoriale 1669-ből előírja az általános használt tankönyveken kívül a következőket: „1. Systema Theologicum Essenii. vol. 2.” – „2. Joann. Macarii: Collegium, ac loci communes Theologici.” – „3. Altingii: Theologia Elenchica nova. Item exegesis Aug. Coni.

¹ *Frankl Vilmos*: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. 45. 46. l.

² *Kiss Áron*: A nevelés- és oktatástörténet kézi könyve. 94., 109. l.

³ *Molnár Aladár*: id. mű. 407., 416. l.

⁴ *Frankl*: id. mű.

eiusdem.“ – „4. Joannis Scharpii: Cursus Theologicus.“ –
5. Spanheimii: Syntagma Disput. Theol.“ – „6. Vendelini:
Theologia Christianorum. Editio nova.“ – „7. Maresii:
Exegesis confessionis Belgicae.“

Nagy befolyást gyakorolt a hazai protestans iskolákra a XVII. század második felétől kezdve Amos Comoenius is sok kiadásban megjelent tankönyveivel.¹ A „Janua . . .“-t a nagybányai iskola törvényei is előírták.

Az 1651. évi nagybányai iskolai törvények „De libellis et methodo docendi“ című részének első pontja elrendeli: Az elfogadott tankönyveket ne változtassák meg a gondnok beleegyezése nélkül.

Órarend. A „De ordinatiis exercitiis studiosorum et puerorum“ című 1651. évi törvény (II.) a deákok tanítására két reggeli órát rendel szerdán és szombaton kívül. (III.) Ősztől tavaszig reggel 5–6-ig a deákok theológiát és logikát tanulnak. 6–7-ig a gyermekek elmondják leckéjüket és a tanítók tanítják őket az osztályokban. 8–9-ig a deákok theológiát és logikát tanulnak. 9–10-ig a gyermekeket tanítják. 10–11-ig a magán tanítványokat tanítják. Tavasztól őszig 7–8-ig a gyermekeket tanítják. IV. A gyermekek szerdán és szombaton 7–8-ig felmondják az ismétlést, a diákok 8–9 közt a theológiából vagy logikából disputálnak. 9–10 óráig a gyermekek stylust irnak. 10–11-ig a magán tanítványokat tanítják. V. Délután 1–2-ig szerdát és szombatot kivéve a gyermekek előbb felmondják a leckét és azután gyakorlatot irnak. Két óra után templomba mennek. 3–4-ig felolvassák a gyakorlatokat. 4–5-ig a könyörgésre mennek. Azután akinek magántanítója van, attól tanul. VI. A kántor a gyermekeket szerdán és szombaton 1–2-ig Szent Dávid zsoltárainak éneklésére tanítja. VII. A vasárnap reggeli istentisztelet után a rector catechisationáján a deákok és gyermekek jelen legyenek.

Az iskolai törvények „De classibus in genere“ című fejezetének VII. pontja szerint vasárnap minden

¹ *Fináczy*: id. mű.

osztályban gyakorolják a vallástant, tanítsák a hit elemeit, énekeljék a zsoltárokat. Szerda és szombat délután szünet legyen.

A törvény „De libellis et methodo docendi“ című fejezetének VI. pontja elrendeli, hogy a rector a közönséges előadásokra naponként három órát fordítson, ha pedig a magasabb tudományokat ő adja elő, kettőt. A tanítók minden osztályban reggel 7-től $\frac{3}{4}$ tizig, délután 1-től $\frac{1}{4}$ négyig tanítsanak.

